

Zdzisław Goliński

Nauka Jana Kasjana o kłamstwie użytecznym

Collectanea Theologica 17/4, 491-503

1936

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NAUKA JANA KASJANA O KŁAMSTWIE UŻYTECZNYM¹⁾.

Spór o dopuszczalność kłamstwa użytecznego nie został do dziś zakończony. Zagadnienie to bowiem, jako wyjęte z powszedniego biegu życia, nasuwa się ciągle obserwacji, czuciom i myśli etycznej. Rozbieżne na ten temat zdania, idące za rozbieżną praktyką, spotykamy już u myślicieli Grecji starożytnej²⁾, a częściowo pod ich wpływem i u pisarzy chrześcijańskich pierwszych wieków³⁾, aż św. Augustyn w rozprawkach: *De mendacio*⁴⁾ i *Contra mendacium ad Consentium*⁵⁾ po wszechstronnej i gruntownej analizie zdecydował, że kłamstwo użyteczne, jako czynność z istoty swej zła, jest bezwzględnie niedopuszczalnym. Decyzja św. Augustyna stała się miarodajną dla myśli chrześcijańskiego zachodu⁶⁾. Ale właśnie współczesny

¹⁾ Kłamstwo użyteczne — *mendacium officiosum* — zachodzi wtedy, kiedy nikomu wprost nie szkodząc, kłamie się dla korzyści własnej lub bliźniego. Por. D. Prümmer, *Manuale Theologiae Moralis*, t. 2 4—5, Friburgi Brisg. 1928, str. 154. Terminu „kłamstwo usługowe“ używa S. Maćkowiak, *Die ethische Beurteilung der Notlüge in der altheidnischen, patristischen, scholastischen und neueren Zeit*. Gniezno 1933, str. 165.

²⁾ Por. D. Schmidt, *Die Ethik der alten Griechen*, t. 2, Berlin 1882, str. 403—415,

³⁾ Por. Maćkowiak, *Die ethische Beurteilung der Notlüge*, str. 58—105. Za dozwolonością kłamstwa użytecznego wypowiedali się: na wschodzie Klemens Aleksandr., Orygenes, św. Jan Chryzostom, Jan Klimak, Doroteusz; na zachodzie św. Hilary z Poitiers i Jan Kasjan.

⁴⁾ ML 40, 787—518.

⁵⁾ ML 40, 517—548.

⁶⁾ Wschód w osobach Doroteusza (w. VI) i Jana Klimaka († 649) przetrwał częściowo w dawnym mniemaniu.

św. Augustynowi (354—430) pisarz Kościoła zachodniego, Jan Kasjan (360?—435?), wystąpił z najbardziej z pośród wszystkich pisarzy wyraźną, rozmyślną i poniekąd systematyczną obroną godziwości kłamstwa użytecznego⁷⁾. Punktem wyjścia do Rozmowy XVII O postanowieniach⁸⁾, w której Kasjan wypowiada się na korzyść kłamstwa użytecznego, było niedotrzymanie obietnicy rychłego powrotu Kasjana i Germanusa do Betlejem. Z jednej strony obowiązuje ona, ale z drugiej pobyt w pustelniach Egiptu przynosi niepomierne większe korzyści duchowe, niż macierzysty klasztor betlejemski. Owszem, rodzi się wprost obawa, żeby nie zgrzeszyć, zaniedbując jakby przez powrót do Betlejem lepsze warunki ascetyczne Egiptu⁹⁾. Ojciec Józef decyduje, że mąż doskonały nie powinien do niczego zobowiązywać się bezwzględnie, ale w wypadku Kasjana i Germanusa wprost chwalebnie będzie nie dotrzymać słowa przełożonym betlejemskim, bo pozostanie w Egipcie przyniesie im dużo więcej korzyści duchowych¹⁰⁾. Samo Pismo św. wskazuje przecież wypadki, jak to sam Bóg, aniołowie i ludzie zmieniali z dodatnim skutkiem swe postanowienia, gdy

7) Por. Coll. XVII De definiendo: ML 49, 1045—1088, a szczególnie c. 17, tamże 1062—1065. Jan Kasjan pochodził z dawnej Scytji; w wieku młodzieńczym widzimy go wraz z ziomkiem i przyjacielem Germanusem w klasztorze w Betlejem. Około r. 385 Kasjan z Germanusem znaleźli się dla celów ascetycznych w pustelniach Egiptu, gdzie między innymi przeprowadzili z ojcem Józefem rozmowę na interesujący nas temat. W międzyczasie powracają do Betlejem, a koło roku 403 widzimy ich przy boku św. Jana Chryzostoma. Około r. 415 Kasjan osiedla się na stałe w Marsylii i opatuje tam do końca życia dwu klasztorom: męskiemu i żeńskiemu. Por. M. Petschenig, *Johannis Cassiani De Institutis Coenobiorum et De octo principalium vitiorum remediis libri XII, De incarnatione Domini contra Nestorium libri VII*: CSEL vol. XVII, Vindobonae 1888: Prolegomena, c. 1, str. I—VIII. Tekst Collationum: M. Petschenig, *Johannis Cassiani Collationes*: CSEL vol. XIII, Vindobonae 1886 (Coll. XVII, str. 463—500). O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, t. 4, Freiburg i Br. 1924, str. 558—565. L. Wrzół, *Jan Kasjan — Rozmów 24*: cz. I, Rozm. I—X, Poznań 1928; cz. II, Rozm. XI—XXIV, Poznań 1929 (Pisma OO. Kościoła w polskim tłumaczeniu t. 6 i 7); *życiorys* w cz. I, str. I—XVII. Prócz Kasjana na zachodzie jeden tylko św. Hilary z Poitiers w niewielkim urywku dowodzi godziwości kłamstwa użytecznego: por. *In ps. 14*. ML 9, 304—305.

8) Tak tłumaczy *Collatio de definiendo* Wrzół, dz. cyt., cz. I, str. XIII.

9) Coll. XVII, c. 5. ML 49, 1048—1049. Przytaczając dalej tekst Rozmowy XVII, będę zaznaczał cyfrą tylko jej rozdział i kolumnę Migne'a.

10) Por. c. 8, 1050—1053; c. 14, 1059.

przeciwnie — upór kończył się źle ¹¹⁾). Bóg bowiem nie tyle patrzy na samą jakość czynu, ile raczej na intencję sprawcy ¹²⁾).

Poprzez omówienie postępku Jakóba, który okłamał Izaaka, rozmowa przechodzi na kłamstwo użyteczne popełnione mową ¹³⁾). Pomijając kłamstwo czynem przez niedotrzymanie obietnic i cały szereg symulacji ¹⁴⁾), zajmujemy się samem zagadnieniem kłamstwa użytecznego w mowie.

I. NAZWY I POJĘCIE KŁAMSTWA UŻYTECZNEGO ORAZ MOTYWY GODZIWEGO POSŁUŻENIA SIĘ NIEM WEDŁUG KASJANA.

Na oznaczenie kłamstwa użytecznego ani razu nie używa Kasjan terminu św. Augustyna: *mendacium officiosum* ¹⁵⁾). Nazwy Kasjana, wyrażając dużo wyrozumiałości i współczucia dla potrzeb i słabości człowieka, chcą chwycić odrazu czytelnika za serce. Najprawdopodobniej za Klemensem Aleks. używa Kasjan terminu „*condescendere*“ (*condescendentia* — *συνκατάβασις*), to znaczy — zstąpić niekiedy z wyżyn doskonałej prawdomówności i zniżyć się do potrzeb współbliźnich ¹⁶⁾); może też od Klemensa Aleks. wziął termin *oconomia* id est *dispensatio* (*οἰκονομία*) ¹⁷⁾). Z terminów więcej własnych Kasjana spotykamy: *mendacium chari-*

¹¹⁾ Np. Bóg przebacza Niniwie, aniołowie, zarzekający się wejść do Lota, ulegają wreszcie jego prośbie, Dawid przebacza Nabalowi; tymczasem Herod niechwalebnie dotrzymuje słowa córce Herodjady. Por. c. 9, 1053—1055; c. 25 i 26, 1076—1083.

¹²⁾ „Videtis ergo apud Deum non processum operis, sed destinationem mentis inquiri“: c. 12, 1058.

¹³⁾ Por. c. 12, 1057—1058.

¹⁴⁾ Por. c. 21—24, 1075—1077.

¹⁵⁾ Por. De mendacio, c. 1. ML 40, 388.

¹⁶⁾ Klemens Aleks.: „Ὁ τοίνυν μέχρι τῆς συμπεριφορᾶς διὰ τῆν τῶν πέλας σωτηρίαν συνκαταβαίνων Ψιλῆς, διὰ τῆν τῶν δι' ἑὸς συμπεριφέρεται σωτηρίαν... i t. d.“ Stromata, I. 7, c. 9. MG 9, 476. Kasjan: „...his, quae districtioni nostrae perfectionique conveniunt, paululum relaxatis, condescendere utilitatibus aliorum“: c. 19, 1070.

¹⁷⁾ Ci, którzy kłamią dla ważnego dobra bliźnich, spełniają według Klemensa Aleks. „*summum officium benigni et pii doctoris*“ — „τῆν ἄρκαν οἰκονομίαν τοῦ φιλανθρώπων καὶ φιλοθεοῦ παιδευτοῦ...“. Stromata, I. 7, c. 9. MG 9, 478 i 477. Kasjan: „Et idcirco non debemus alienae infidelitatis obtentu oeconomias id est dispensationes prophetarum atque sanctorum... abdicare“: c. 16, 1062.

tatis¹⁸⁾, *mendacium misericors*¹⁹⁾, *necessarium humileque mendacium*²⁰⁾, *inevitabile mendacium*²¹⁾. W przeciwieństwie do *necessarium humileque mendacium* Kasjan będzie uważał nieugiętą postawę prawdomówności za *superbum veritatis indicium*²²⁾, każde zaś inne kłamstwo za *mendacium mortiferum, omni cautione devitandum*²³⁾.

Autor rozmów nie daje wprawdzie oderwanej definicji kłamstwa użytecznego, lecz, poza kilku ogólniejszymi zasadami postępowania się niem, ilustruje swą tezę przykładami z Pisma świętego. Można by powiedzieć, że kłamstwo użyteczne według Kasjana mogłoby mieć wtedy miejsce, kiedy wyznanie prawdy sprządza duże zło, lub kiedy skłamanie przynosi wybitne korzyści²⁴⁾. Aby dać pogładową zasadę, poleca Kasjan w posługiwaniu się kłamstwem użytecznym wzorować się na sposobie używania lekarstwa *elleborum*²⁵⁾. Tak, jak ono może być

¹⁸⁾ Por. De coenobiorum institutis, l. 5, c. 37. ML 49, 257.

¹⁹⁾ Por. c. 25, 1078.

²⁰⁾ Por. c. 23, 1076.

²¹⁾ Por. c. 22, 1076.

²²⁾ Por. c. 23, 1076.

²³⁾ Por. c. 17, 1063.

²⁴⁾ „Quando igitur grave aliquod imminet de veritatis confessione discrimen, tunc mendaciorum recipienda sunt perfugia...“: c. 17, 1063. „Tunc enim necessario ac veniabiliter acquiescitur mendacii detrimento, quando maius, ut diximus, imminet de veritatis confessione dispendium, et utilitas, quae nobis de veritate confertur, compensare illa, quae generanda sunt damna non praevalent“: c. 20, 1071.

²⁵⁾ *Elleborum* jest to roślina z wyspy Anticyra; starożytni byli przekonani, że picie jej odwaru leczy choroby mózgowie w okresie krańcowych nasileń. Por. Pauly-Wissowa, *Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, XV Halbband, 163—170. Użycie analogii z *elleborum* spotykamy bodajże pierwszy raz u Kasjana, samo zaś podobieństwo z zakresu leczenia mógł Kasjan zaczerpnąć od Platona (por. De Republica, l. 3, 389 b 2—9), Klemensa lub najprawdopodobniej od Orygenes (O. przytacza wyraźnie Platona), bo wykazuje on duże podobieństwo ideowe z tekstem Kasjana, który zacytujemy w dopisku następnym. Orygenes pisze: „Homo autem cui incumbit necessitas mentiendi, diligenter attendat, ut sic utatur interdum mendacio, quomodo condimento aut medicamine... Ex quo perspicuum est, quod nisi ita mentiti fuerimus, ut magnum nobis ex hoc aliquod quaeratur bonum, iudicandi sumus quasi inimici eius, qui ait: Ego sum veritas“. Tekst przechowany tylko po łacinie u św. Hieronima, *Apologetica contra Rufinum*, l. 1, n. 8. ML 23, 431. Także Orygenes, *Stromatum fragmenta*. MG 11, 102.

z dobrym skutkiem stosowane jedynie w wypadku śmiertelnej choroby, tak i kłamstwem użytecznym posłużyć się można jedynie w krańcowej potrzebie²⁶⁾. Zachodzi ona w szczególności: 1) kiedy idzie o uzyskanie drogą kłamstwa wybitnego dobra duchowego²⁷⁾; 2) kiedy kłamstwo ma na celu postęp w doskonałości²⁸⁾; 3) ilekroć wypada kłamstwem ratować życie bliźniemu²⁹⁾ i 4) ilekroć tylko kłamstwo wyprowadzić może z trudnej sytuacji życiowej³⁰⁾.

W tych wypadkach nie tylko można, ale wprost trzeba skłamać, jeżeli tylko kłamstwo może coś pomóc. Jeżeli nie kłamujemy, popełniamy występki świętokradztwa wobec Pisma św., nie spełniając jego zaleceń³¹⁾, bierzemy na siebie śmierć bliźniego „spowodowaną” naszą prawdomównością³²⁾ oraz te wszystkie liczne niedoskonałości, wynikające ze stanu mniej doskonałego, jeśli lękamy się zamienić go jednym kłamstwem na stan doskonalszy (*peccatum compensationis*)³³⁾.

²⁶⁾ „Quod [elleborum] si imminente exitiali morbo sumptum fuerit, fit salubre, caeterum absque summi discriminis necessitate perceptum praesentis exitii est... Quando igitur grave aliquod imminet de veritatis confessione discrimen, tunc mendaciorum sunt recipienda perfugia... Ubi autem nulla condicio summae necessitatis incumbit, omni cautione mendacium velut mortiferum devitandum est...“: c. 17, 1063.

²⁷⁾ Np. czyn Jakóba: „videbat enim ex hoc maiora sibi lucra benedictionis atque iustitiae, quam per simplicitatem conferenda...“: c. 17, 1064.

²⁸⁾ Na tej podstawie Kasjan i Germanus mogli nie dotrzymać słowa co do rychłego powrotu do Betlejem. Por. c. 8, 1050—1053.

²⁹⁾ Czyn Rahab (Jos. 2), która wołała kłamstwem ocalić, niż prawdomównością zdradzić wywiadowców Jozuego. Por. c. 17, 1063.

³⁰⁾ Dawid np. w tym celu okłamuje Achimelecha (I Reg. 21, 1—3). Por. c. 19, 1067.

³¹⁾ Nie powstrzymujmy się od kłamstw zalecanych przez Pismo św., bojąc się gorszyć słabych, „ne... non solum mendacii, verum etiam sacrilegii crimine polluamur“: c. 16, 1062; por. c. 19, 1067—1068.

³²⁾ „Si enim ea, quae nostra sunt quaerimus, et id quod nobis utile est pertinaciter volumus retentare, etiam in huiusmodi necessitatibus loqui nos necesse est veritatem et reos fieri mortis alienae. Si vero ea quae aliis salutaria sunt, nostris utilitatibus praeponentes apostolico satisfecerimus imperio [chodzi o powiedzenie św. Pawła: Non quaero, quod mihi utile est, sed quod multis, ut salvi fiant. I Cor. 10, 33] sine dubio subeunda est nobis necessitas mentiendi“: c. 19, 1069—1070.

³³⁾ O niedotrzymaniu słowa przełożonym betlejemskim mówi Józef: „Si ergo maiora spiritui vestro lucra ex hac commoratione creditis conferenda, quam illa sunt quae vobis de conversatione illius coenobii nascebantur, neque sine iactura ingentium commodorum potest condicio vestrae

II. OCENA ETYCZNA KŁAMSTWA UŻYTECZNEGO WEDŁUG KASJANA.

Te swoje „*dispensationes*“ i „*oeconomias*“ uważa Kasjan za prawdziwe kłamstwa, a stąd za pewien grzech, który dopiero Bóg musi odpuścić. Kłamstwo użyteczne nazywa autor Rozmów kłamsstwem odpuszczalnym (*mendacium veniabile*)³⁴); świadom jest, że popełnienie go, jako rezygnacja z integralnej prawdomówności, jest pewną obniżką moralną³⁵), zaleca je więc używać tylko w wypadku krańcowej potrzeby, bo wąziutka granica dzieli je od *mendacium mortiferum omni cautione devitandum*³⁶). Jest ono również rzeczywistą szkodą (*dispendium*) duszy, którą opłaca się i można tylko wtedy podjąć, kiedy w ten sposób zapobiega się licznym i wielkim szkodom przyszłym³⁷). Co więcej — kiedy je popełniamy, musimy być świadomi złego czynu i poddawać się pokornie wyrzutom sumienia, któremi dusza sygnalizuje i karze przełamanie prawdomówności, zawartej tak w przykazaniach Starego, jak i zaleceniach Nowego Testamentu bez różnicy³⁸).

Kasjan nie określa szczegółowo jakości grzechu kłamstwa³⁹). Trzebaby jednak sądzić, że kłamstwo użyteczne jest grzechem bardzo lekkim. Natomiast wszelkie inne kłamstwo poza użytecznym uważał on za grzech śmiertelny. Zwie je bowiem *mendacium mortiferum omni cautione devitandum*⁴⁰). Ponadto Kasjan czuje dla nakazów prawdomówności i zakazów kłamstwa, zawartych w Piśmie św., wielką cześć i bojaźń przed ich złamaniem. Czuje

sponsionis impleri, satius est hoc vos mendacii vel non impletae promissionis subire dispendium, quod semel praeteritum, nec ipsum ultra iam repeti, nec alia per semet poterit generare peccata, quam in illud incidere, quod per tepidioris vitae, ut dicitis, status quotidiano vos atque interminabili afficiat detrimento“, c. 8, 1050—1053. Niestusznie tu Kasjan sądzi, że jest obowiązkiem popełnić jeden niewielki grzech wyrównawczy (peccatum compensationis), żeby zapobiec ewentualnym, niepewnym grzechom przyszłym.

³⁴) Por. c. 17, 1063.

³⁵) Por. c. 19, 1070.

³⁶) Por. c. 17, 1063.

³⁷) Por. c. 8, 1050—1053.

³⁸) Por. c. 17, 1063; c. 19, 1067.

³⁹) Pierwszy uczynił to św. Augustyn w De mendacio, c. 14. ML 40, 505—506; c. 21. ML 40, 516.

⁴⁰) Por. c. 17, 1063.

się, że tekst: „*Perdes omnes, qui loquuntur mendacium*“ rozumie Kasjan jak najbardziej dosłownie! 41).

Ostatecznie kłamstwo użyteczne jest nie tylko łatwo przebacalne, ale wprost chwalebne, bo Bóg przy etycznej ocenie czynu nie tyle patrzy na jego moralność obiektywną, ile raczej kieruje się jakością intencji sprawcy 42). W tym subiektywizmie moralnym Kasjan posuwa się tak daleko, że zdradę Judasza gotówby uważać za czyn chwalebny, gdyby niegodny apostoł dokonał jej nie dla zysku, lecz dla urzeczywistnienia zbawczej śmierci Chrystusa 43).

Motywym, uszlachetniającym kłamstwo użyteczne, jest często miłość bliźniego, w imię której poświęca człowiek swoją nieskałaną prawdomówność 44).

III. ŹRÓDŁA NAUKI KASJANA O KŁAMSTWIE UŻYTECZNYM.

Choć Kasjan przynależy do grupy pisarzy zachodu, to jednak otrzymał wychowanie i wykształcenie na wschodzie, ulegając wpływom filozofów greckich i pisarzy wschodu chrześcijańskiego, który w dużej liczbie byli przekonani o godziwości kłamstwa użytecznego. Wskazaliśmy już na prawdopodobny wpływ Klemensa Aleks. i Orygenesusa na Kasjana, a sam Orygenes wyraźnie powołuje się na Platona 45). Kasjan dalej chlubi się tem, że św. Jan

41) Por. c. 15, 151. Przed św. Augustynem sądzono, że każde kłamstwo poza użytecznym jest grzechem ciężkim, jako przeciwne podstawowemu przykazaniu P. Jezusa. Kasjan ulega temu mniemaniu. Por. choćby *Hermiae Pastor*, mand. 3. Funk, *Opera Patrum Apostolicorum*, vol. 1, Tubingae 1887, str. 391—393.

42) Wspomniałszy czyn Jakóba i Rahab, pisze Kasjan: „*Non enim Deus verborum tantum actuumque nostrorum discussor et iudex, sed etiam propositi ac destinationis inspector est... ille... intimam cordis inspiciens pietatem, non verborum sonum, sed votum diiudicat voluntatis, quia finis operis et affectus considerandus est perpetrantis...*“: c. 17, 1063.

43) Por. c. 12, 1057.

44) Por. c. 19, 1069—1070.

45) Por. S. Hieronymus, *Apologia contra Rufinum*, l. 1, n. 18. ML 23, 431. Kasjan znał Orygenesusa, bo na skutek orygenesowskich sporów być może opuścił pustelnię Egiptu i prawdopodobnie szukał wyjaśnienia spornych kwestyj u św. Jana Chryzostoma. Por. Coll. X, c. 2. ML 49, 820—823. Także Wrzoł, *Jan Kasjan — Rozmów 24*, cz. I, Poznań 1928, str. V.

Chryzostom był jego nauczycielem ⁴⁶⁾, a wiemy, że uczył on godziwości kłamstwa użytecznego ⁴⁷⁾ i składał przesadnie całą wartość moralną czynu w celu i intencji działającego z krzywdą dla źródeł moralności obiektywnej ⁴⁸⁾. Prócz tego Kasjan pojmował błędnie przyczynowość moralną, obciążając łatwo człowieka winą śmierci kogoś, na rzecz którego człowiek ten nie mógłby, czy nie chciałby skłamać użytecznie ⁴⁹⁾. Tak rozumiana miłość bliźniego, błędne mniemania o grzechach wyrównawczych (*peccata compensationis*) oraz przesadne tendencje ascetyczne — oto dalsze źródła błędnej nauki Kasjana o kłamstwie użytecznym.

IV. KASJAN A ŚW. AUGUSTYN.

Kto czytał zwrócone przeciw dozwołoności kłamstwa użytecznego rozprawy św. Augustyna, zwłaszcza *De mendacio*, to po odczytaniu XVI Rozmowy Kasjana nasuwa mu się bardzo prawdopodobna myśl, że Kasjan zwalczał tu poglądy Biskupa z Hippony. Przedewszystkiem Kasjan mógł znać *De mendacio* i *Contra mendacium* św. Augustyna, bo zostały one napisane ok. r. 395 i r. 420 ⁵⁰⁾, a Rozmowa XVII O postanowieniach tuż przed r. 426 ⁵¹⁾. Wiemy zaś nadto, że Kasjan otwarcie zwalczał naukę św. Augustyna o łasce i wolnej woli, głosząc semipelagia-

⁴⁶⁾ Por. *De incarnatione Domini contra Nestorium*, l. 7, c. 1. ML 50, 269.

⁴⁷⁾ Zdaje się, że Kasjan znał pogląd lub czytał nawet rozprawy św. Jana Chryz. o kłamstwie Jakóba, bo obaj wynoszą je, jako popełnione nie z chciwości zysków materialnych, lecz dla uzyskiwanego przez nie dobra duchowo-religijnego. Zachodzi poniekąd między obu pisarzami niejaki podobieństwo werbalne. Św. Jan Chryz. pisze: „Μη ἀπλῶς ἐξέταξε τὸ γινόμενον, ἀγαπετὲ, ἀλλὰ τὸν σκοπὸν καταμάνθανε, καὶ ὅτι οὐ βιωτικῆς ἕνεκὲν τινοῦ πλεονεξίας τοῦτο ἐγίνετο, ἀλλὰ τοῦ πατρὸς τῆς εὐλογίας ἐπισπάσασθαι ἐσποῦδαξεν“. Homilia 53 in Gen. MG 54, 466. Kasjan: „...quia iste [Jacobus] benedictionem primogenito destinata non ex presentis lucri avaritia sed ex fide sanctificationis perpetuae concupivit“: c. 12, 1057.

⁴⁸⁾ Por. *De sacerdotio*, c. 8. MG 49, 629.

⁴⁹⁾ Por. c. 19, 1069.

⁵⁰⁾ Por. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, ur, t. 4 4–5, Freiburg i Br. 1924, str. 492.

⁵¹⁾ Tamże, str. 561.

nizm⁵²⁾, tak, że aż św. Prosper Akwitański uważał za potrzebne wziąć imiennie Doktora Łaski w obronę⁵³⁾.

Już przy czytaniu Rozmowy XVII uderza nas polemiczny i żywy ton, który domyślać się może niewymienionego przeciwnika, a że jest nim przede wszystkim św. Augustyn, dowodzićby mogły następujące kryteria wewnętrzno-tekstualne:

1. Św. Augustyn zaczyna swą rozprawę o kłamstwie (*De mendacio*), i najmocniej argumentuje za niedozwolonością kłamstwa użytecznego temi samymi tekstami Pisma św., które najbardziej odstraszą Germanusa od wypowiedzenia się za zmianą postanowień i za użyciem kłamstw użytecznych⁵⁴⁾. Kasjan usiłuje te teksty złagodzić i zneutralizować w stosunku do kłamstw użytecznych.

2. Św. Augustynowi chodziło nadewszystko o to, aby uwolnić od zarzutu pochwalania kłamstwa użytecznego Pismo św., gdyż wtedy traci ono autorytet, jako niezawodne źródło wiary i moralności⁵⁵⁾. Kasjan tymczasem na zimno twierdzi, że Pismo św. obu Testamentów zgodnie opisuje chwalebne fakty kłamstwa użytecznego i w ten sposób zaleca je naśladować⁵⁶⁾.

3. Św. Augustyn chciał przede wszystkim obronić postępowanie św. Pawła od zarzutów nieszczerości i symulacji. Apostoła

⁵²⁾ Por. Coll. XIII, *De protectione Dei*. ML 49, 897–954.

⁵³⁾ Por. *De gratia et libero arbitrio liber contra Collatorem*, c. 1. ML 51, 215.

⁵⁴⁾ Są to teksty: „*Sit sermo vester, est, est, non-non: quod autem his abundantius sit, a malo est*“. Math. 5, 37 (u Kasjana c. 10, 1056). „*Perdes omnes, qui loquuntur mendacium*“ Ps. 5, 7 i „*Os quod mentitur, occidit animam*“. Sap. 1, 11 (u Kasjana c. 15, 1061). U św. Augustyna por. *De mendacio*, c. 5. ML 40, 491–492.

⁵⁵⁾ O zwolennikach integralnej prawdomówności pisze św. Augustyn: „*...nec illis, quae de veteribus Libris mendaciorum exempla prolata sunt, terreri se dicunt; ubi quidquid gestum est, figurate accipi potest, quamvis revera contigerit: quidquid autem figurate fit aut dicitur, non est mendacium... Et ideo de libris Novi Testamenti, exceptis figuratis significationibus Domini, si vitam moresque Sanctorum et facta ac dicta consideres, nihil tale proferri potest, quod ad imitationem provocet mentiendi*“. *De mendacio*, c. 5, n. 7 i 8. ML 40, 492.

⁵⁶⁾ Kasjan zamierza w pewnej chwili argumentowania przytoczyć fakty z obu Testamentów, „*ut facilius aprobeatur viros iustos et sanctos, tam in novo, quam in veteri Testamento in his oeconomiiis sibi per omnia concordasse*“ c. 19, 1068.

według niego na podstawie wolności Chrystusowej i swobody zachowania lub niezachowania praw żydowskich, raz pochwalał ich zachowanie, drugi raz ganił je u tych, którzy uważali je za konieczne do zbawienia⁵⁷⁾. O szczerość postępowania św. Pawła wybuchł spór między św. Augustynem a św. Hieronimem⁵⁸⁾. Tymczasem Kasjan śmiało i jakby naprzekór twierdzi, że św. Paweł świadomie posługiwał się symulacjami⁵⁹⁾.

4. Ostry zarzut osłabiania sensu Pisma św. alegorycznymi tłumaczeniami⁶⁰⁾ spotyka od Kasjana tych, którzy wszelkimi sposobami bronią się przed przyznaniem, że Pismo św. opisuje fakty kłamstw użytecznych, symulacji i fikcyj, i że upoważnia do praktyk podobnych! A któż był bardziej pomysłowym alegorystą, jak nie św. Augustyn?⁶¹⁾ Kasjan jeszcze bardziej wzmacnia swój atak twierdząc, że ten, kto chce ochronić Pismo św. od zarzutu patronowania kłamstwom użytecznym, sam popełnia wobec niego grzech nie tylko kłamstwa, ale i świętokradztwa⁶²⁾, zaprzeczając najwyraźniejszym faktom Pisma św.! Św. Augustyn zaś twierdził, że nie można bardziej zdyskredytować Pisma św., jak czyniąc je protektorem kłamstwa użytecznego.

5. Św. Augustyn bronił Pismo św. przed zarzutem protegowania kłamstwa użytecznego, aby nie gorszyć wiary ludzkiej⁶³⁾. Ten sam взгляд powstrzymuje Germanusa od opowiedzenia się za kłamstwem użytecznym, ale Kasjan przez usta O. Józefa odpo-

⁵⁷⁾ Por. *De mendacio*, c. 5, n. 8. ML 40, 492—493; c. 20, n. 43. ML 517—518.

⁵⁸⁾ Por. *Czuj Jan ks.*, Spór naukowy między św. Augustynem (354—430) a św. Hieronimem (342—420). *Ateneum Kapł.*, t. 26 (1930), s. 352—368 i 469—483.

⁵⁹⁾ Por. c. 20, 1070—1074.

⁶⁰⁾ „...non debemus alienae infidelitatis obtentu oeconomias, id est, dispensationes prophetarum atque sanctorum, quas Scriptura commemorat, abdicare, ne dum infirmitati eorum condescendere debere nos credimus, non solum mendacii, verum etiam sacrilegii crimine polluamur... Ceterum his qui pravi propositi sunt, non ex hoc mentiendi aditus obstruetur, si earum rerum... veritatem vel penitus abnegare, aut extenuare allegoricis interpretationibus laboremus“: c. 16, 1062.

⁶¹⁾ Por. choćby *De mendacio*, c. 10. ML 40, 533—535.

⁶²⁾ Por. c. 16, 1062.

⁶³⁾ Por. *De mendacio*, c. 21, n. 43. ML 40, 517—518.

wiada z pasją, że złych ludzi zgubi zła wola, a nie przykład kłamstw użytecznych w Piśmie św.⁶⁴).

6. Św. Augustyn zwalczał zdecydowanie sam pomysł grzechów wyrównawczych (*peccata compensationis*) i stosowanie go do kłamstw użytecznych⁶⁵). Kasjan natomiast, odwołując się do uczuć ludzkich, z pewnego rodzaju dramatycznym napięciem zobowiązuje do popełnienia kłamstwa, jeżeli ono zapobiegnie ewentualnym przyszłym grzechom i niedoskonałościom, a tembardziej jeśli idzie o ocalenie życia bliźniemu, którego śmierć w przeciwnym razie spada na nieugiętego wyznawcę zupełnej prawdomówności⁶⁶).

WNIOSKI.

Stwierdzamy niewątpliwie, że Kasjan uczy godziwego i obowiązkowego nawet użycia kłamstwa użytecznego.

Tłem i źródłem tej nauki jest uleganie wpływom starożytnego wschodu pogańskiego, przesadne tendencje ascetyczne, które każą drogą niewielkiego grzechu dążyć ku doskonałości oraz zadośćczynić przykazaniu miłości bliźniego.

Znać u Kasjana nieustalone pojęcie kłamstwa, co również mogło mieć wpływ na błędną jego naukę, bo kłamstwo popełniane mową miesza on ze zmianą decyzji, niedotrzymaniem słowa, symulacjami i t. p. Pod tym względem św. Augustyn wypracował już dokładne pojęcia i rozróżnił kłamstwo w mowie od kłamstwa w czynie⁶⁷). On też, pisząc pierwszą monografię o kłamstwie, wyprowadził zagadnienie poza granice kłamstw użytecznych w Piśmie św., a postawił je na platformie ogólnej. Wysunął też o wiele więcej problemów, i rozpatrzył o wiele więcej niż Kasjan możliwych w życiu wypadków kłamstwa użytecznego.

⁶⁴) „Quid enim illis horum testimoniorum [ex Scriptura] nocebit auctoritas, quibus etiam sola corruptio voluntatis sufficit“: c. 16, 1062.

⁶⁵) „Sed si quaeritur, quod horum potius debuit evitare, qui utrumque non potuit: respondebo suum peccatum potius quam alienum; et levius potius quod suum, quam gravius, quod alienum“. De mendacio, c. 9, n. 14 ML 40, 499.

⁶⁶) Por. c. 8, 1050—1053; c. 19, 1069.

⁶⁷) Por. De mendacio, c. 2—4. ML 40, 487—491.

Głos Kasjana na korzyść kłamstwa użytecznego najśmielszy i najsilniejszy z pośród wypowiedzi wszystkich pisarzy chrześcijańskich⁶⁸), jest zarazem ostatnim tego rodzaju głosem na zachodzie⁶⁹). Zapanowało tu zdanie św. Augustyna, a przyjęte i wykończzone przez św. Tomasza z Akwinu⁷⁰), do dziś jest wyznaniem moralistów katolickich. Jednomysłność chrześcijańskiego zachodu w tym punkcie przełamał Luter⁷¹), a Hugo Grotius⁷²) starał się wesprzeć to ułatwienie życiowe Lutra wszechstronnymi argumentami.

Lublin

Ks. Zdzisław Goliński.

SUMMARIUM.

Zdzisław Goliński: Doctrina Joannis Cassiani de mendacio officioso.

S. Augustinus (354—430) in suis operibus *De mendacio* (ML 40, 487—518) et *Contra mendacium* (ML 40, 517—548) posuit et probavit thesim de essentiali malitia et illicite mendacii officiosi. Post illum ita docebat usque ad Lutherum tota christianitas. Coaevus tamen illi (360?—435?) Joannes Cassianus, fere ultimus scriptorum antiquae christianitatis, acerrime propugnavit licitatem mendacii officiosi in casu, quando illud unicum est medium adipiscendi notabile bonum vel vitandi grave malum (cfr. *Collatio XVII De definiendo*. ML 49, 1045—1088). In tali doctrina sua stat, ut videtur, sub influxu Platonis (cfr. *De Republica*, l. 3, 389b 2—9) mediante Origene (cfr. *Stromatum fragmenta*. MG 11, 102),

⁶⁸) Por. Maćkowiak, *Die ethische Beurteilung der Notlüge*, str. 65.

⁶⁹) Za naukę o kłamstwie użytecznym zgromił Kasjana św. Prosper z Akwitacji, zarzucając mu sztuczną dwutorowość w tem, że nie odważył się opowiedzieć za absolutną prawdomównością lub za zupełną swobodą kłamania, lecz zsumował te dwa krańce, tworząc mieszaninę prawdy i fałszu. „Fallit te prorsus opinio tua!” wykrzykuje św. Prosper. Por. *De gratia et libero arbitrio liber contra Collatorem*, c. 5. ML 51, 226.

⁷⁰) Por. *S. theol.*, 2. 2, q. 110.

⁷¹) Por. H. Grisar, *Luther*², Freiburg i. B. 1911, t. 2, str. 436—481.

⁷²) *De iure belli ac pacis libri tres*, l. 3, c. 1, § 9—21, Lausanne 1751 ns., t. 3.

postea Clemente Alexandrino (cfr. *Stromata*, l. 7, c. 9. MG 9, 476—478) et s. Joanne Chrysostomo (cfr. *De sacerdotio*, c. 8. MG 59, 629). Multum hic etiam valuit extremus subiectivismus moralis Cassiani, qui bonitatem vel malitiam actus iungebat ultimo cum bonitate vel malitia intentionis agentis. Simili modo exaggerata tendentia ascetica Cassiani iubebat prohibere probabile et futurum peccatum grave tum suum tum alienum — minori sed certo et praesenti peccato mendacii officiosi (s. d. peccatum compensationis). Tales opiniones accepit Cassianus in Oriente Christiano, ubi fuit instructus et per longum tempus vixit.

Omnibus viribus Cassianus probat, Scripturam Sacram utriusque Testamenti stare pro liceitate mendacii officiosi. In hoc, ut mihi videtur, Cassianus, reticito nomine, impugnat opinionem s. Augustini expressam in *De mendacio* (scriptum circa 395) et *Contra mendacium* (circa 420). Collatio autem XVIII De definiendo scripta fuit paulo ante a. 426. Praeter suasivum hoc argumentum chronologicum — magis hanc opinionem probant argumenta interno — textualia. Opinio Cassiani circa mendacium officiosum leviter resonat in scriptis Dorothei (saec. VI, MG 88, 1716—1721) et Joannis Climaci (579?—649, cfr. MG 88, 856).